

СОЦИОЛИНГВИСТИЧНИ И МЕТОДИЧЕСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА КОНСТРУКТА *БЪЛГАРСКИ ЕЗИК КАТО ВТОРИ ЕЗИК*

Кирил Димчев
СУ „Св. Климент Охридски“

Резюме. Необходимостта от изследвания на концепта *български език като втори език* се определя от научни, социокултурни, образователни и други нужди на обществото. Авторът разглежда връзката между втори език и чужд език като връзка между родово и видово понятие. Чуждият език е вид втори език, който се изучава в учебна среда, но не се използва в речевата среда на обучаемите. От друга страна, обучаемите са добре запознати с втория език чрез своето социокултурно обкръжение.

В статията се обосновават някои предложения за оптимизиране на езиковата политика на България по отношение на използващите български език като втори както в страната, така и в чужбина.

Keywords: first language, second language, foreign language, person's ethnosociolinguistic identity, multilingualism, multicultural relations

1. Социокултурните реалности и постиженията на научната мисъл са условие да се търсят начини за обогатяване на картината на езиковата действителност. Отношенията между концептите *български език* (БЕ) като *първи език*, *български език* (БЕ) като *втори език* и *български език* (БЕ) като *чужд език* все още не са достатъчно изяснени в българския научен дискурс. Подтик за анализа им са научни, социокултурни, образователни и други потребности на обществото. Обикновено първият език е официалният език на страната; той е представител на стандартна форма на БЕ (Димчев, 2010: 101).

До средата на миналия век като актуални се разглеждаха единствено схващанията за дихотомията *роден (майчин) език – чужд език* (Хъдсън, 1995: 52). Днес обаче в ситуация на мултилингвизъм и мултикултурни отношения в първостепенен обект на анализ се превръща триадата *първи език – втори език – чужд език*.

Отношенията между втори език и чужд език се схващат като отношения между родово и видово понятие. Чуждият език е вид втори език, който се изучава в учебна за обучаваните обстановка, но не се използва в речевата им среда. Вторият език е познат на обучаваните от социокултурното им

обкръжение. Най-често той не е официален език на страната, в която се изучава.

Кои са обединяващите признаци на разглежданите концепти? Предназначение и на трите типа е овладяването на информация за БЕ като език цел; усвояване на умения за комуникация, основни за които са психокултурните и речевокомуникативните аспекти (свързани с теми и ситуации на общуването, с функции на общуването и пр.).

Безспорно в речевата практика явленията са много по-сложни, защото езиковата действителност е разнообразна и най-често – по-богата от теоретичните постановки.

2. Роден (майчин) език се говори в домашна среда. В училище децата постъпват с интуитивно изграден в предучилищна възраст модел на език – с формирана начална комуникативноречева компетентност. Този роден (майчин) език отразява особености в езика на различни социокултурни групи (родители, баби, дядовци, роднини и пр). За нуждите на битовото общуване се оказва достатъчен езикът на близкото обкръжение, тъй като наличният лексикален, граматичен и пр. запас служи за изпълняване на задачи, адекватни на комуникативните потребности.

Днес в социолингвистиката се предпочита названието *първи език*: (1) за да се избегне конотацията на *майчин език*, и (2) поради възникващи трудности при идентификация на майчиния език в смесени бракове. Синонимните термини на роден език – майчин и матерен език, предполагат емоционална конотация и не представят многообразните обстоятелства, при които израства детето.

Освен терминологичните търсения се променя и отношението към рязкото противопоставяне на родноезиковото и чуждоезиковото обучение. Концепциите в „Обща европейска езикова рамка. Учене, преподаване, оценяване“ (Рамка, 2006) обясняват владенето на първи, втори и др. езици като комуникативен континуум, в който първият език бележи най-висока степен във владенето на език. Първият език е първи по време на усвояване, но не е задължително да е с най-висока степен на владене. Например в семейство от смесен брак, живеещо в страна, в която не се говори един от езиците на родителите, първи език може да е на майката, но да е на по-ниско равнище на овладяност от този, който се говори в съответната държава (срв. Ефтимова, 2010: 36). Голямо е закъснението, с които тези въпроси се поставят у нас (вж. Дюмортие, 2003).

В концепта *първи език* се проявява онтогенетичният подход към индивидуалното развитие на личността. Първият език играе изключителна роля при създаване на стратегия за формиране на езиковата личност. Етносоциолингвистичната идентичност на личността се формира предимно (а понякога и изцяло!) чрез овладяването на първия език.

Днес ситуацията на мултилингвизъм и мултикултурни отношения променя оптиката в триадата първи език – втори език – чужд език. Тя се превръща в

първостепенен обект на етносоциolingвистична интерпретация: предназначение и на трите типа е овладяването на информация за езика цел; усвояването на умения за комуникация, най-важни за които са психосоциокултурните и речевокомуникативните аспекти (свързани с теми и ситуации на общуването, с функции на общуването и пр.).

3. Концептът *втори език* е сравнително нов за българския научен курс. Р. Бел приема за втори всеки език, който се усвоява след първия (Бел, 1980: 293 – 295). Подобни възгледи обаче днес претърпяват еволюция. Необходимостта от по-нови схващания по въпроса се осъзнава най-напред в страни като Франция, Канада, Швейцария, Германия, Испания и др.

Напредъкът в научния дискурс обогатява епистемологичните аспекти на разглеждания проблем както на информационно, така и на процедурно равнище. Протичащите в посочените страни процеси са актуални за целия свят: миграцията се засилва и научните постижения се прилагат с цел да се оптимизира общуването, да се подобрява резултатността на социалните, икономическите, личностните и пр. връзки. Обобщават се първите резултати и се дават насоки за иновационни практики (срв. Верделхан-Бургад, 2007).

Съществени етносоциolingвистични характеристики на БЕ като втори език са следните.

3.1. Онтогенетичните признаци на втория език са свързани с преход от монолингвизъм към мултилингвизъм (за разлика от първия език, който се характеризира с преход от нелингвизъм към монолингвизъм). Това не е езикът на езиковата общност, в която живеят подрастващите (китайци, араби, цигани, турци и др.) и техните близки.

3.2. От функционална гледна точка е важно, че изучаването на БЕ като втори език засилва възможността да се преодоляват цивилизационните бариери, които могат да възникнат между представители на приемащата страна и мигрантите. Често това е причина за противоречия и конфликти. Така обучението по БЕ като втори език, схващано като вид образователно взаимодействие, има за цел да промени нагласата за по-голяма информираност, за усвояването на културни образци и социален опит и пр. Крайна цел е да се подобри личностният модел на поведение.

3.3. Тълкуването на концепта за втория език разкрива тенденции в развитието на човечеството. Като главна функция се проявява прагматичната ориентация в речевите дейности при изпълняване на определена комуникативна задача (например – *как да подам молба за работа, как да напиша документ за отпуск, как да попълня определени документи, как да ги оформя* и т.н.). Така концептът *БЕ като втори език* придобива социални, етносоциolingвистични, икономически и други измерения. Решаването на прагматични задачи с адекватни социolingвистични средства включва осмисляне на лингвистични същности – предпоставка за успешност на общуването (например с глаголи

се изразяват действия, със съществителни имена – предметност, с прилагателни имена – признаци на предмети, с наречия – признаци на действия, и т.н.). Като се използва понятийният апарат на когнитивната психология, може да се твърди, че в случая не става дума за декларативни знания за глаголи, съществителни, прилагателни, наречия и пр., а за процедурни знания, служещи като инструменти за решаване на конкретни комуникативни задачи.

3.4. От логиката на досегашното изложение следва, че изучаването на втория език е по-близо до изучаването на чуждия език – факт, който определя близостта в технологичните решения при осъществяване на функционално образователно взаимодействие.

БЕ като втори език *се усвоява на рецептивно и на продуктивно равнище с цел да се постига разбирателство в процеса на речевото общуване*. Това означава, че езикът на българските турци, цигани и др. не е чужд език за тях. Лингвистичната осведоменост, в съответствие с личностните, възрастовите, интелектуалните и др. качества на субекта на речта, е условие за формиране на стратегии за изпълняване на комуникативни задачи, т.е. изграждане на умения за създаване и възприемане на правилен и комуникативно уместен текст. Борави се с български езикови факти в съответствие с книжовните и стиловите норми.

3.5. Етносоциолингвистичните характеристики на БЕ като втори език се отличават с изключително разнообразие в зависимост от това:

- дали става дума за живеещи у нас в българска езикова среда и изпитващи влияние на социални, културни и други фактори;

- дали става дума за потомци на преселници от предишни години, които си служат с особености на диалекти на българския език, а книжовният български език за тях е втори език (Румъния, Унгария, Чехия, Словакия, Молдова, Украйна и пр.) (вж. Пенкова, 1999);

- дали става дума за наскоро преселили се временно или постоянно в други страни (САЩ, Канада, Австралия, Франция, Испания и др.) политически и икономически имигранти, за които изучаването на българския книжовен език има предимно емоционални подбуди;

- дали БЕ се преподава от носители на езика, или от лица, които са го изучавали като втори език (вж. Младенова, 2012, Пенкова, 1999).

Тези етносоциолингвистични признаци усложняват типологията на проявите на БЕ като втори език. Разликите до голяма степен предопределят особености в изработване на цялостна езикова политика за трайно въздействие с оглед на конкретните преследвани задачи и при обосновка на адекватни технологични решения (вж. по-подробно Димчев, 2002: 56).

4. Анализът на приложените текстове (вж. т. 7) откроява разнообразие от речеви прояви. Това разнообразие се дължи на разлики в индивидуалните и социокултурните особености на респондентите. То е повлияно от:

- първия им език;

- начините на мисленето им;
- различния статут на образователните структури (държавна – частна);
- формите на обучение;
- недостатъчния хорариум, предвиден за изучаване на БЕ;
- достатъчно (недостатъчно) снабдяване на образователната структура с учебници и учебни помагала.

Тези фактори създават трудности при изработване на езикова политика, определяща изучаването на БЕ като втори език.

5. Примери за езикови особености, срещани в текстовете на респондентите.

Фонетични особености:

- замяна на един звук с друг – *бродавам* (вм. *продавам*), *банайри* (вм. *панайри*), *стратиджйчески* (вм. *стратегически*), *скйпо* (вм. *скъпо*), *синь ми* (вм. *синь ми*), *бечълби* (вм. *печалби*) и др.;
- замяна на твърда съгласна с мека – *завършил'* (вм. *завършил*), *сил'но* (вм. *силно*);
- удвояване на съгласен звук в края на думата – *видишии* (вм. *видиши*);
- редуциране на неударени широки съгласни – *бъдишети* (вм. *бъдешите*), *ймами* (вм. *имаме*), *сизоните* (вм. *сезоните*), *Кюлида* (вм. *Коледа*), *брийатели* (вм. *прийатели*), *йадини* (вм. *йадене*).

Словообразователни особености:

- при образуване на словоформи – *Великиден* (вм. *Великден*), *джобата* (вм. *джоб*), *ученица* (вм. *ученичка*) *състой* (вм. *състои се*), *бизнесът* (вм. *бизнеса*), *стокита* (вм. *стоките*) и др.;

Морфологични особености:

- членуване на именни форми – излишно членуване – *училището № 1* (вм. *училище № 1*) *Адриатическото море* (вм. *Адриатическо море*); липсваща членна форма – *йадини от българска кухн'а* (вм. *йадене от българската кухн'а*);
- употреба на предлози – *в десет години* (вм. *на десет години*);
- употреба на глаголи – *не б'ах вл'азъл* (вм. *не б'ах влизал*), *магистрала, който е строена* (вм. *магистрала, която е построена*);

Синтактични особености:

- при съгласуване: *мойта години* (вм. *моите години*), *мойта приятели* (вм. *моите приятели*), *албанска малцинствò* (вм. *албанско малцинство*);

Лексикални особености:

- замяна на една лексема с друга, използване на думи под влияние на първия език – *брицини*, *тавалик*, *опинос*, *койато е вързана с дру̀га опинос* (вм. *обинос*, *койато е свързана с друга обинос*), *испълних шес години* (вм. *станах на шес години*), *да йдвам* (вм. *да дойда*) *поради н'аколко факти* (вм. *поради н'аколко причини*) и др.

Фразеологични особености: да се ражда бечалбата (вм. да се печели),

6. Предложения във връзка с езиковата политика по отношение на изучаването на БЕ като втори.

От специално проучване се нуждаят:

– нагласите за изучаване на БЕ като втори език – прагматични, емоционални, стратегически (във връзка с бъдещата социална реализация на личността);

– учебните помагала, предпочитани и използвани от преподаващите БЕ по места.

Безспорна е нуждата от учебник по БЕ, който да представя инвариантни постановки (под формата на книжовни и стилови норми на СБКЕ), както и система от учебни помагала, съобразени с нуждите на обучаваните, с възрастовите и социокултурните им особености, с допусканите от тях слабости и пр.

Тези и още много други предложения, които могат и трябва да се направят в рамките на едно по-обстойно изложение, се нуждаят от научен подход в интерпретирането на проблемите и от дългосрочна държавна езикова политика.

7. Текстове¹⁾

T1 Из моята биография

Родена съм се на 2 февруари 1986 година | в грат Тараклийа || Ходих в градната нумер две | слет това | когато изпълних 6 години | почнах да се уча в училището нумер едно || В десет години постъпих в музикално училище по специалнос | пиано || Слет като завърших музикалното училище | в четиринайси години постъпих в Кишинев в музикално училище || Слет като завърших гимназията | се върнах ф Тараклийа || Много мислих за своето бъдеще || Сега съм ученица на молдоскаанглийска филология | фтори курс || До сега не съм била в България | затова имах гол'амо желание да идвам тук ||

Разказала: С.Д., 19-годишна, студентка в Тараклийския държавен университет (Молдова).

T2 Моето семейство и моят бизнес

Мойта семейство състои от четири души | жена ми | дъщер'а ми | сина ми | и ас || Ас см'атам мойта семейство интелигентна семейство || Всички сме заети || Имаме нашта работа бо бизнеса и в университети || Сина ми на двайси и седем години | дъщер'а ми | на двайси и шес || Сина ми завършил' фил'ософия в Софийския университет и ми помага в бизнеса || Бизнес | нашият магазин || Имам деца играчки || Търговия || Бродявам стока на дребно и на едро || Ас работ'ъ с търговията от Китай. || Внас'ам от Китай и от други държави || Имам клиенти българи търговци и чужди търговци | Сърбия | Македония | Румания || Мии | бон'акога имами | работа а сил'но | бон'акога слабо | зависи от базара и от сизонити || Ми ние в базара в България като на едро живеем в

три сизона | бърво | за Вилукийъ ден | босле | за съборити | банаурити ли
се казва || Третиъ сизон | и това най | важен за мене като децките играчки
| на Колида || Други бродават скипо || Шефа на фирмата брицинѹ | вс'ака бо
различни бечалби || Обаче ас вземам нештата не така || Ас от трийси годѹни в
Българийа || Малко така | налу | бознат на темата и може бо | нормал'но || Ас
ѹмам джобата на был'гарина и бо | ефтино бродавам | да ми върви стокита | да
се ражда бичалбата || Штото аз новогодишна сизон ѹскам да батѹвам | да взема
като на бодарѹци и това мойа страдиджическийа бѹглет

Разказал: **С.И.**, палестинец, 53-годишен, висше икономическо образова-
ние, завършено в България; 30 години живее в България.

БЕЛЕЖКИ

1. Поради ограничения в обема не могат да бъдат приложени всички текстове на изследвани лица, с които авторът на статията разполага.

ЛИТЕРАТУРА

- Бел, Р. Т. (1980). *Социолингвистика*. Москва: Международные отно-
шения.
- Верделхан-Бурград (2007). Michel Verdelhan – Bourgade (sous la direction
de) *Le français langue seconde: un concept et des pratiques en évolution*
Bruxelles. Ed. De Boeck Université.
- Димчев, К. (2002). Типология на обучението по български език. *Бъл-
гарски език и литература*, № 4 – 5.
- Димчев, К. (2010а). *Методика на обучението по български език. Реал-
ности и тенденции*. Велико Търново: Изд. „Знак’ 94“.
- Димчев, К. (2010 б). *Основи на методиката на обучението по българ-
ски език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Дюмортие (2003). Dumortier, J.-L. ed. *Didactique du français langue
maternelle, langue étrangère et langue seconde: vers un nouveau
partage*.
- Ефтимова, А. (2010). Билингвизъм и диглосия на децата от етническите
общности и проблеми в езиковото образование. *Български език и лите-
ратура*, 2010, № 4.
- Иванова, Ц. (2006) Българският език в европейското университетско об-
разование – статус, проблеми, перспективи. *Liter Net*. 2006, 5 (78).
- Младенова, О. (2012) Българските говори в Румъния: опит за създа-
ване на електронен корпус на диалектната реч на двуезично населе-
ние. *Език и литература*, кн. 3 – 4.
- Пенкова, Р. (1999) *Обучение по български език в чуждоезикова среда*.
София: Национален институт по образование, 1999.

Рамка (2006). *Обща европейска езикова рамка. Учене, преподаване, оценяване*. Варна, Релакса.

Хъдсън, Р. Д. (1995) *Социолингвистика*. София: УИ „Климент Охридски“.

SOCIOLINGUISTIC AND METHODOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE CONSTRUCT BULGARIAN AS A SECOND LANGUAGE

Abstract. The necessity of studies on the concept of Bulgarian as a second language is determined by scientific, sociocultural, educational and other needs of society. The author treats the relationship between second language and foreign language as a relationship between a generic and a specific concept. The foreign language is a kind of second language which is studied in a learning environment but is not used in the learners' speech environment. On the other hand, the learners are familiar with the second language from their sociocultural surroundings. The paper gives the rationale behind some suggestions for the optimization of Bulgaria's language policy towards the users of Bulgarian as a second language - in the country as well as abroad.

Prof. Kiril Dimchev

Sofia University „St. Kliment Ohridski“
15, „Tsar Osvoboditel“ Blvd
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: kirildimchev@abv.bg